

ВОСКРЕСЛИЙ ІЗ МЕРТВИХ

1

На світанку в понеділок другого тижня Великого посту року 7110 від створення світу¹ московський кремль через Фролівську² браму виплюнув трьох ченців. Вітер, що безладно вештався порожньою Пожарною³ площею, стрибнув їм на плечі й облизав лиця хуртовиною. Найстарший замахнувся посохом, але не відігнав її — лишень роздратував. Дихнула вона раз, дихнула другий — і не стало ні Лобного місця попереду, ні торгових рядів зліва, ні собору Покрови-на-рву справа, ані кремлівського муру

¹ 23 лютого 1602 р.

² Теперішня Спаська

³ Площа Пожар, тепер Красна. Незабудований простір перед Кремлем запобігав розповсюдженню пожеж, звідти і назва.

позаду. Ченці насунули башлики, пригнулись і один за одним зникли в заметілі.

Москва щойно прокинулась, але злізати з печі не поспішала. Перевернулась із боку на бік, глянула в підсліпувате віконце: мете? — мете! Дай, подумала, ще полежу... хоча храми вже правили службу першої денної години¹, і підмайстри ковальської слободи розпалили в горнилах вогонь.

— Тьху, чорт! — почулося з хуртовини. І трохи згодом: — Прости, Господи!

— Чого лаєшся, Грішко? Гріх!

— Перечепився я... Щось тут...

— Чекай, от нехай я палицею... та ніби...

— Йй-бо, мрець, братчики!

— Ну, відмучився... Мабуть, за Борисковою копієчкою прийшов... Упокой, Господи, душу його!

¹ Доба поділялась на день і ніч: світлу і темну частину. Відповідно перша денна година взимку не відповідала такій влітку.

Москва щойно прокинулась і ще не встигла зібрати нічні трупи. Зазвичай їх звозили на кладовище і скидали одразу за воротами, бо не було охочих довбати мерзлу землю для чужих мерців. Тут своїх поховати б...

Не щастило Борисові¹. Хитрістю й інтригами, Бога і чорта залучивши, видерся на московський престол — і що? Корона на голові, скіпетр із державою в руках, трон під... ну, тим самим місцем, — а спокою як не було, так і нема. Велика Московія, клопітно нею правити. З чотирьох боків вороги сунуть: як не зі сходу — так з півдня, як не з півночі — так із заходу. А коли на околицях спокійно — обов'язково чи заколот, чи пожежа, чи от, маєш, — неврожай... Люди цілими селами зняли ся з обжитих місць і шукають, де краще. Не до ситости вже — аби вижити. А воно скрізь голодно. От і тягнуться до столиці, на уклін до царя-батюшки, залишаючи

¹ Годунову.

по дорозі горбики могил... Борис повелів роздавати нужденним з казни милостиню. Але люди йшли і йшли, не було їм кінця, і *оскудѣла рука дающяя...*

— Зважай, Грішко, погана то прикмета. Наче дорогу мрець нам заступив — через мерця дорога-то. Назад би нам, поки не помітили, га?

— У прикмети поганські віриш, Божа ти людино! — озвався названий Гришком. — А ми от помолимося і направо підемо, через мерця не переступаючи.

— Та воно-то так, але краще би повернутись. Та ще й мете...

Григорій схопив ченця за грудки — тепер вони стояли по різні боки трупа лицем до лиця — і прошипів:

— Ні, мені вертатися зась. І вам зі мною теж. Бо як мене не знайдуть — з вас питатимуть.

— А ми й не знаємо нічого, — намагався вирватись той. — Мійсько, ти чув щось?

І я не чув... Де Гришка? Нема Гришки.
Пішов собі десь, не доповів нікому...

— Як ніздрі вирвуть, очі виколють, руки-ноги повідрубують, — ще й не те згадаєш, — пообіцяв Григорій. — Старий ти вже, Варламку. Тому і смерти не боїшся, що розум твій зсохся. А от Мійська молодий, жити хоче. Хочеш жити, Мійсько?

— Хочу...

— Тоді вперед! А хуртовину нам у поміч Бог послав: сліди вже за годину замете. Нехай тоді шукають у лісі дрімучому та степу широкому...

Григорій відштовхнув Варлама і не оглядаючись вирушив до Москви-ріки. Ми-сайл з Варламом пішли слідом. І впала за ними снігова завіса.

Розвиднилось, вітер ущух, але сніг іще падав густо. Втікачі сиділи на снізі задом наперед, закутані у ведмежі шкури. Віз

на зимовому ходу¹ тягла гніда приземкувата кобила. Грузнучи в снігу, сумною покірною чередою плентались назустріч виснажені люди. Візниця крутив батоном над головою і покрикував:

— Гей! По-бережись! Побережі-ись!

Люди байдуже відступали в замети, а потім так само байдуже брели далі. Раптом якась баба з гурту відчайдушно кинулась до возу і вчепилася ззаду однією рукою, бо другою тулила до себе згорток. У згортку, певно, дитина: дітей так пригортають... мертва вже... Баба замотана, засніжена, тільки очі сині кричать — ніби з замету... Хто мав серце, той почув. Візниця ж не розгубився: врізав по руці батоном — баба й відчепилася. Впала — й лежала б так до весни, бо навіть і не помітив ніхто. Снігом би замело, потім полозами утрамбувалося — і лише сани підстрибували б, та ямщики чортихались...

¹ Взимку колеса міняли на полози, а хто не мав коліс — і влітку на полозах їздив. У селян за колеса часто правили кругляки зі стовбурів.

У Григорія все це швидко пронеслось перед очима, і він вдарив візника ліктем:

— Ану стій, вовчаро!

Той щиро здивувався:

— Чого? Ну, тпрр-ру!..

Їоняка стала. Григорій не встиг скочити, як віз оточили. Лізли тупо і вперто. Візниця заходився розганяти жебраків батогом.

— Вони в кожухах, їм не болить! — пояснив.

Люди падали, борсались у снігу, повзли, молили: дай-й-й! Дай! — вимагали, — бо самі візьмемо, як не даси. І світили очима — недобро, голодно, по-вовчому... Варлам з Мисаїлом затягли Григорія назад. Він задубілими руками смикав мотузку на торбині, не міг розв'язати — лише заплутував, поспішаючи, — розірвав зубами, вийняв монастирську хлібину. Ламав її, кришив, а лице заливали сльози. І тяглися зусібч руки: хліба, хліба, хлі-

ба-а-а! Але ж не був Христом, та й хлібів у Божого Сина було аж сім...

І знову їхали мовчки. Григорій сумними очима проводжав ходоків — аж до самої Москви, до царських палат. Мисаїл спав. Варлам спочатку бухтів, що от, мовляв, спокусила декого гординя, розкидаються тут хлібчиком, Христа зі себе вдають, прости Господи, а потім своїм із ними ділися... Але й він затих, отримавши від Григорія штовхана. Візниця розбивав ба-тогом замети то справа, то зліва, цмокав, н-нокав, лаявся і відганяв людей криками. Іноді зупиняв конячку, пропускаючи зустрічні сани й вози, але таких було мало.

Нарешті сніг увесь випав. Дорога теж спорожніла. Призахідне сонце червоним колбком котилось понад лісом. Візниця при-тулився спиною до спини Григорія і щось чи співав, чи бурмотів собі під ніс, аби не заснути. Прокашлявся, сказав голосно:

— Тож одразу за цим ліском і монастир буде. Там і станемо на нічліг¹.

Йому не відповіли. Трохи помовчавши, візниця знову заговорив:

— І в монастирях, знати, голодно, що з Москви аж у Болхів тікаєте?

— Ми — Божі люди, нам про земне дбати гріх, — озвався Григорій. — Переходимо з монастиря в монастир з Божою поміччю, молимося скрізь, служби правимо.

— На прощу ми, по святих місцях. До печер Київських — там, кажуть, багато братчиків душі свої спасли, — похвалився Мисаїл, позіхаючи зі сну. — А звідти до Єрусалима, де Бога нашого розіп'яли.

Григорій під пологом сильно пнув його ногою — той тільки зойкнув.

— А, то так, то хороша справа, — погодився візниця. — Тільки неспокійно

¹ Постоялих дворів ще не було. Подорожніх на нічліг приймали монастирі та розміщали в окремих гостьових келіях.

зараз. Люди злі, голодні. Обкрадуть, значиться, — і шукай вітра в полі.

— Що в нас украдеш? Рясу з підрясником, торбу жебрачу та хрест святий? — озвався Варлам. — Та і хто Божих людей образить?

— А не скажи, не скажи! Хто вас у темряві, значиться, розбере: Божі чи не Божі? Попервах вб'ють, а тоді вже рясу побачать — як одяг зніматимуть... А ще скомоорохи нині гуляють, бісівське плем'я. У них теперка, вважай, заробітку нема ніякого: ні весіль, ні празників, до хати не запрошують, хліба не дають. І торби, і пуза порожні. Кому їхні побрехеньки, значиться, треба, коли діти від голоду мруть! Мовчїть краще, що монахи. Скажете — тільки гірше розлютяться. Ду-ууже вони попів не люблять. Скуштували вже лиха від вашого брата!

— Ну-ну! Говори — та не заговорюйся! — прикрикнув Григорій. — Якого такого лиха?

— Та я хіба що! Так їм і треба, безбожникам, неробам! Тільки те і знають, що по струнах бренькать, сороміцькі пісні горлять та скоромним у піст черева напихать!

— Де ж вони скоромне в піст беруть?! Самі ж і спокушаєте...

— Та я ніколи в життю ні не запросив їх, ні не пригостив, слава тобі, Господи! Виродки вони поганські!.. Не-е! Ми піст поважаємо, Бога нашого боїмося! — злякався той.

І знову йому не відповіли. А візниця довго ще тряс головою і бурмотів собі під ніс: «Як можна! Та щоби я... та ми... Свят-свят-свят!..»

Нарешті замовк і він. Смеркло. Ялини з обох боків дороги простягали мохнаті лапи — ніби хотіли з'єднати половинки лісу. Одна за одною заглядали в лісовий колодязь цікаві зірки й бачили на дні втомлену коняку, запряжену в підводу з чотирма сідоками. Коняка брела повільно, і візниця її не підганяв — певно, жалів годувальницю. А над усім цим висіла прозора морозяна тиша.

2

Раптом зліва із замету, обсипавши з гілок сніг, з криком вирвався великий птах і завис над дорогою. Здригнулись ченці, здригнувся візниця, вигукнув: «Вовки!» — і почав шмагати кобилу. А вона ж мала лише одну кінську силу, та й ту вже розміняла по дорозі, — рвонула бідолаха вправо, рвонула вліво і знеможено впала на коліна. Скочив візниця — і за дишло тягнув, і віжки смикав:

— Чуєш, вставай, заразо! Вставай! Манько! Кому кажу?! Манюсько! Ну вставай же, Господи Боже ж ти мій!

Коняка задрижала від напруги, але тільки голову підвести спромоглася. Візниця впав на коліна і небу в морду кулаком врізав:

— За що?!

Здригнулось небо, обсипало його сніговою заначкою. І Манька випросталась раптом, встала, хитаючись, на непевні ноги. Візниця обійняв її, притулився до

морди щокою, а коли ліз назад у підводу, витирав рукавицею мокре лице...

Але то були не вовки. Тишу легко, як ніж масло, розрізав голос ріжка.

— Скоморохи! — видихнув візниця, хрестячись.

Розбійники розділились. Один одразу пішов до Маньки, взяв за вузду, попле-скав по шиї, потріпав гриву, нахилився до самої морди і щось прошепотів. І вона, зрадниця, взяла губами гостинець з чужої долоні і вже жувала, скосивши оком на хазяїна. Чоловік зо п'ять тим часом штурмували підводу. Решта — з рогом, дзвіночками, брязкальцями, барабаном — дзвеніли, дуділи, барабанили, пританцьовуючи.

— Гей, люди добрі, на печі хоробрі! — вигукнув один.

— А в темному лісі й зайця боїсся! — підхопив другий.

— Заспіваю: тринки, тринки, ти за-грай, моя волинко, відпочинь, моя дубин-

ко. Скільки бражки б не пили́ — а п'яніми не були, — стрибав із бубном третій.

— З Божого дзбана напувайте п'яних, з Божого корита нагодуйте ситих! — вимагав четвертий.

Мисаїл з переляку зарився в сіно й обхопив голову руками. Візниця сидів, як пам'ятник самому собі. Варлам негнучкими пальцями витяг із пазухи хрест і, тримаючи його в кулаку перед собою, намагався підвестись, але від старости й довгого сидіння ноги занімили — упав назад на сіно. Гукнув:

— Хреста на вас нема, чорти погані! Монахи ми, на прощу йдемо!

— А-а! Монахи бідні годували злидні, та й пішли до Спаса продавати ряси, — відповіли йому дискантом.

— Нині відпускаєши з печі мене, раба свого, в каба́к по вино, по мед і по пиво з амінем і миро-о-ом! — додали солідним басом.

А Григорій уже стояв, і в його правиці виблискувала шабля.

— Ото монах — Господній страх! — здивувались скоморохи. — Душу спасе — голову знесе! А нам помирать — що дрова рубать, нам піп — свиня, нам зірки — рідня, а дружка та свашка — сокирка та плашка.

Махнув Григорій шаблею — скоморохи, які на віз лізли, тільки голови пригнули. А той, що біля Маньки був, глянув на нього та як заволає:

— Юшка! Юрію Богдановичу, ти?

— Хто це? — опустил шаблю Григорій. Найшустріший бандит з цього скористався, стрибнув, обхопив його за ноги, смикнув — і от Григорій вже лежав на своїх попутниках, а шабля безладно і безпомічно різала повітря.

— Стій, не займай! — крикнув той, що біля Маньки. — Мирон я, конюший Романових — разом у Микитовичів служили!